

Бөгүн «Шын» 85 харлаан

1925 чылаан
август 31-де
үлүп эгелээн

ШЫН

№103
(17904)

2010 чылдың
август 31,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

Ниитилел-политиктиг солун

СОЛУНУВУСТУҢ ЮБИЛЕЙИ-БИЛЕ, ЖУРНАЛИСТЕР!

Тыва бижик безин тургустунгалак турар ыраккы 1925 чылдың сес айда моол дылга үнүп эгелээн бөгүнгү «Шын» солун 85 харлаан оюн демдегеп турар. Он-он чылдарның дургузунда үнүп, төрзөн тыва чонунга бараан болуп келген «буурул баштыг» парлатканың төөгүзү аажок солун. Тыва бижикти чаа чогааткаш, ону чонга негтередип турар үеде бо солун бижик бөлгүмнери, кичээлдер эрттирген суртаалчыларның чугула чепсээ турган. Ында парлатканың чүүлдерни, ыры-шулуктерни бижик башкылары ыткыр номчуп таныштыргаш, ында жүктөрүни чонга көргүзүп өөредип турган.

Солунну үндүрер кол күш кижилер-журналистер болгай. Сезен беш чылдың дургузунда аңаа дыка хей-хей кижилер боттарының билиин, мергежилин берип, солунда парлатканың чүүлдер чонга чедингир, билдингир болзун дээш бүгү күжүн салып келгеннер. Амгы үеде бистиң аравыста редакцияга 60, 70 чылдарда болгаш ооң соонда үеде ажилдап чораан хоочуннарның бары өөрүнчү. Солуннун юбилейин уткуп тура, оларның аттарын маңаа улуг чоргаарал-биле адаар апаар бис. Тываның профэвилел шимчээшкининин көскү ажилдакчызы чораан Тамара Чаш-ооловна Норбу бодунуң күш-ажылчы базымнарын «Шынга» эгелээн. Тываның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызына хей чылдарда ажилдаан, ам Москва хоорайда чурттап олар Күжүгет Серээевич Шойгу «Шынның» редактору албан-дужаалдан депшээн. Хүндүлүг дышта-нылгазынче үнгеш, алыс журналист салым-чаянның болганындан ол номчукчуларга дыка солун номнарны өргээн. Хоочун журналистер Алексей Хунаевич Аир, Күстүгүр Күдерекевич Сат, Таан-оол Попанашович Хертек, Сандро Даваевич Маады, Седен Кудурукбаевич Хертек, Галина Шырвановна Монгуш, Сыгыр Байкараевна Тас-оол, Намчал Намдаковна Ооржак, Даңзы Назытыевич Салчак, Надежда Санчыдаровна Эргеп, Кара-оол Күнзекович Чооду, Маадыр-оол Калчанович Калчан, Александр Соттаевич Дембирель, Владимир Федорович Чадамба, Хенче-Кара Сагдыевич Монгуш болгаш өскелер-даа редакцияга кээп, аныяк ажилдакчылар-биле ужуражып, боттарының арга-сүмелерин берип турарлар. Олар чокта солун үндүрери болдунмас адырларга хей-хей чылдарда ак сеткилдиг ажилдап чораан хоочуннарны маңаа адавас аргажок. Оларга солуннун үндүрүчүзү чораан Оюн Хавынаевич Өпөөни, Степан Салчак-кович Адыгны, корректорлар Анай Иргитовна Демир-оолду, Севил Хертековна Кара-Салды, Тамара Ховалыговна Калчан-ны, фотокорреспондент Анатолий Александрович Зайцевти, хей чыл дургузунда бухгалтерлеп келген Алдын-кыс Байы-ровна Монгушту, машинакчы Күнзеңмаа Шаңмаковна Монгушту маңаа демдеглээри өөрүнчү.

Амгы үеде редакцияда аныяк салгалдың журналистери хоочуннарның үлегер-чижээнге төлөтпиг болуп, чугула медээлерни номчукчуларынга чедирер дээш улуг күженишкенин үндүрүп турарлар. Олар мурнуку салгалдың журналистеринин аттарын сыкпазының эргежок чугулазын ханызы-биле медресеп билип, бижээн чүүлдерин номчуттун-гур болзун дээш чогаадыкчы езу-биле ажилдап турарлар.

Солуннун юбилейи-биле үстүнде адаттыганын хоочуннар-га, редакцияга аңгы-аңгы чылдарда ажилдап чорааннар-га, хей-хей чылдарда ынак солунун холдан салбайн чоруур иде-гелдиг номчукчуларынга изиг байыры чедирбишаан, быжыг кадыкшылды, ажы-төлдери, уйнуктары чүгле чоргааралды, өөрүшкүнү болдурарын, амыдыралга таваржып кээр шапта-раазынарны илдирик чок ажып эртерин, даартагы хүнге бүү-релдиг болурун «Шын» солуннун коллективи күзеп тур.

«Шын» солуннун редакция коллективизи.

Байыр чедиришкени

Хүндүлүг Светлана Сюр-ооловна!

За төөгүлүг болушкун — 85 чыл бурунгаар соң баштайгы дугаарының чырыкче үнгени-биле иге болгаш «Шын» солуннун ажилдакчыларын-мчукчуларынга Силерни дамчыштыр сеткилим-анызындан байыр чедирип тур мен!

ва Арат Республиканың тургустунган үезинден төлзөн Силерниң солунуңар аныяк арат республи-күрүнэ тургузуунга, чонунуң бот-медерелиниң ил бот-билишкениниң сайзыралынга кол чепсек-ин. Тыва журналистиканың үндезинин тургуспу-«Шын» чогаадыкчы интеллигенцияның нацио-дрларын кижизидеринге болгаш белеткээринге, кчы чонну калбаа-биле өөредириниң херзэнге, и-экономиктиг кол айтырыгларны шиитпирлээ-оларны мөөңнээринге канчаар-даа аажок улуг-т болган.

дунуң төөгүзүнүң 85 чылында солун бурунгу тыва-эртип боор өскерлишкениннерниң чүгле боттук хе-и, бадьткалы болурундан аңгыда, республиканың-ационалдыг культуразының, социал адырының, икказының хөгжүлдезиниң идепкейлиг кижикчи-луп чораан болгаш ыңчаар арткан-даа. Солуннун-ыгы үндүрүлгезинден-не орус-тыва найыралды-лаарынче, ниитилелди каттыштырарынга болгаш-тырарынче кыйгырыг чугула черни ээлеп турган.-ыларның интернационалчы кижизидилгезинче-нзэнгейни углап тура, солун ол-ла үеде нацио-агай чаңчылдарны, бистиң ада-өгбелеривистиң ү-байлак культура салгалдарын камгалаар болгаш-ар онзагай хүлээлгени күүседип турар.

«Шын» солун хей-ниитиниң үзел-бодалын хевир-лээринге, хамааты болгаш мөзү-шынар үнелелдерин быжыглаарынга, өзүп олар салгалды кижизидеринге кол чепсек болбушаан, номчукчуларынның мурнунга бедик ат-алдарны чедип ап, оларның бүүрүлүн чаа-лап алган болгаш Тываның информация адырында төлөтпиг черни ээлеп турар.

Журналистика — социал идепкейжи туруштуг, номчукчуларның идегелин ышкынмас, улуг хары-салганы хүлээнип алырынга белең болгаш сону-ургак, тура-соруктуг кижилерниң мергежили. Бо мергежилдин эң тергиин төлээлери ажык сеткил-диг, шынчы, ниитилелдин сонургалдарынга бер-динген болгаш бодунга негелделиг, чөптүг болгаш ниитилел-политиктиг амыдыралдың болушкун-нарын чырыдарынга үндезинин ханы бодалдыг мөзү-шынарлары-биле ылгалып турар.

Эң чаагай чаңчылдарга шынчы болуп, Си-лер моон-даа соңгаар төрзөн солунуңарның бе-дик ат-алдарын тудуп, мергежилдинге шынчы чорук болгаш хамааты хүлээлге Силерниң ажил-чорудулганың кол принциптери болуп артарын-га бүүрээр мен.

Солуннун чогаадыкчы коллективиниң шупту төлээлеринге чаа-чаа чедишкениннерни, төнчү чок сагыш-сеткил көдүрлүшкүнүн, профессионал өзүлде-ни, сагыш човангыр, чаагай сеткилдиг номчукчуларны, чидиг демир-үжүктү болгаш делгем көрүштү, быжыг кадыкшылды болгаш улуг аас-кежикти күзедим!

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы
Ш. Кара-оол.

Солун — номчукчу — солун ЧАРАШ ДИЗАЙН, ӨҢНҮГ БОЛЗА...

Вячеслав Ховалыг, №1 республика эмнелгезинин улуг эмчизи:

«Шын» солун-биле кара чажымдан-на эки таныш мен. Үжүк-бижик билбес бичи тургаш-ла «Шын» деп сөстү «номчуп бил-ир» турган деп болур. Бодум хуумда бо хоочун солунувусту Тыва черниң төөгүзү-биле тудуш, тыва чоннуң сагыш-сеткили, угаан-бодалы, дыл-домаа болуп чоруур деп санаар кижидир мен. Кандыг-даа харысалгалыг, чымыштыг ажил-иште кижидир «Шын» солунну номчувайн баар ужурум тур-бас. Бодувустун төрөөн дылывыска салым-чаянныг чечен-мерген журналистерниң бижээн солун, чараш чүүлдерин номчуур, Тывавыстың кайы-даа булуңнарында кижилер, оларның ажил-ижи, амыдыралы-биле таныжар аргалыг болганывыс езулуг аас-кежик деп санап болур.

Бо чылын «Шын» солуннуң 85 чыл оюн демдегледип эрттирип турарын кончуг улуг байырлал деп билип турар мен. Ол чүгле тыва парлаганың, редакцияның эвес, а бистиң, номчукчуларның, харын-даа бүгү тыва чон-нун, ниитилелдин байырлалы болур ужуру-луг. Силер-биле кады бо чылын Тываның улуг дээн эмнелгези, мээң бо үеде удуртуп-баштап турарым республиканың №1 эм-нелгези, база 80 харлаанын демдеглээр. Баштайгы тыва солун биле баштайгы тыва эмнелге — Тыва чурттуң төөгүзүнүн дириг херечилери, онзагай арыннары.

Ынчангаш шак бо улуг, онзагай байырлал-биле «Шынның» редакция-зынга, номчукчуларынга, бүгү парлагга ажилдакчыларынга бир дугаар республи-ка эмнелгезинин ажилдакчыларынның болгаш бодумнуң мурнумдан байыр че-дирип, кадыкшылды, аас-кежикти бол-гаш чогаадыкчы чедишкиннерни күзеп тур мен.

Роза Куулар, Каа-Хем суурнуң чурттакчызы, пенсионер:

«Шын» солуннуң доктаамал номчук-чузу, чагыдыкчызы мен. Кожуунга чурттап турган үевиште тыва солуннарның шупту-зун болгаш өске-даа солун-сеткүүлдерни чагыдып, номчуп турган улус бис. Шаг-үе баксыраарга, өрте-үне улгаткан, ынчан-гаш чагыдылгавыс чоорту кызырлып кел-ген — бо хүннерде чүгле «Шын» солунну доктаамал номчуп турар мен. Ынак солун-нунуң чаңгыс үндүрүлгезин безин номчу-вайн баарымга, сагым саарзыкталып эгелээр. Кандыг-бир чылдагаан ужуң чер

чорупканымда солун үнер хүнде бир-ле чүве четпейн турар ышкаш кыннып кел-лир. Чанып келгеш, бир дугаарында мен чогулда келгеш, чыгы берген чыткан үндүрүлгелерни сегирип алыр мен.

«Шын» солуннуң чогаадыкчы ажил-дакчылары чүгле Тыва иштинде, Россия-да, делегейде онза болушкуннар дуга-йында медээлеп, дыңнадып турар эвес, а солун, номчуштур, өөредиглиг, кижини бодандыра бээр чидиг материалдары-биле номчукчуларынның сонургалын хаа-ра тудуп чоруур деп санап чоруур мен. «Шын» солун сезен беш чыл дургузунда чонунуң бүзүрелин, идегелин, чоргаара-лын чаалап алган боорда, тыва дылдың бир кол нептередикчизи болуп чоруур.

Ынчангаш улуг байырлалын таварыш-тыр «Шын» солунга ам-даа хөй чылдарда бисти сонургадап, бодандырып, өөртүп чоруурун, солуннуң ажилдакчыларынга чогаадыкчы чедишкиннерни, амыдыра-лынга бүгү чүве эки болурун күзээр-дир мен.

Аяна Куулар, «Надежда» төптүн башкызы:

«Өг-бүлөвис» — «Шын» солуннуң шаандан тура чагыдыкчылары. Ынчангаш «Шын-ның» чаңгыс-даа үндүрүлгезин эрттир-бейн номчуп турар мен. Башкы кижиге Тыва иштинде болушкуннарның дугайында эки билири артык эвес. А бо талазы-биле эң-не эки сүмелекчи «Шын» солун деп санап турар мен. Чай чок ажилдыг болгаш, радио, телевидениени дыңнап, көрүп четтикпейн баар таварылгалар бо-ла тургулаар. Ол чыдып калган болуш-куннарның дугайында оон чайланы бергеш, солун арыннарындан албан би-лип алыр мен. Оон кадында, теле-, радио-медээлерге кандыг-даа солун болушкун дугайында чүгле каксы дыңнадып турар болгай. А солунда парлаан материалда ол болушкунну кончуг таптыг тайылбырлап, бүгү талалыг сайгарып тургаш бижип каан болур.

«Шын» солуннуң арыннарынга кандыг-даа хевирлиг материалдар тура-ры таарымчалыг: медээлер, аналитиктиг материалдар, солун кижилер-биле ин-тервьюлар, кижини чалгааратпас солун чүүлдер... Чүгле харын эң-не кол деп санаттынар солунувустун эргиде хевээр өң чок үнүп турарынга хомудаар мен. Харын-даа мен бичии турумда дыка улуг

арыннарлыг, хүннүң үнер солун турганын сактыр-дыр мен. Ам хемчээли база би-чиилей берген. Бо хире хөй чылдарны өттүр каш салгалды ажыр бисте чедип келген хоочун солунувусту өңгүр чараш кылып алыры-биле деткиир болза эки деп санаар мен.

85 хар харлап турар улуг солуннуң коллективинге байыр чедирер арга-лыг болганым өөрүнчүг-дүр. Силер-ге аас-кежикти, кадыкшылды, салым-чаянныг-биле номчукчуларны ам-даа сонургадап, өөртүп чоруурунарны кү-зээр-дир мен. Байырлалыңар-биле!

Адыгжы Монгуш, студент.

«Шынын чугаалаар болза, «Шын» солунну чүгле өй-өй болгаш ажып номчуур-дур мен. Ылаңгыя дыштаныл-га үезинде доктаамал номчуур мен. Чүге дизе, бажында ачамның чагыдылгавы бар. Чурук-каасталга, дизайн, саазыны-ның шынары-биле арай бөдүүн-даа бол-за, эки солун деп көөр чордум. Соңгаар улуг солуннар, журналдар ышкаш, өңнүг, чурук каасталгалары шынарлыг, дизай-ны тускай кылдыр үндүрүптер аргалыг турган суг болза, езулуг чоргааранчыг болур ийик. Саң-хөө деткимчези арай шоолуг эвес болганындан ындыг боор деп бодаар мен. «Шын» солунну мээң кырган-ачамның ачазы безин чагыдып, номчуп турган деп бодап кээримге, кайгамчык-тыр. Бо хире узун назылыг, бо хире онзагай төөгүлүг солунну дет-кири чугула.

Солунда парлаттынып турар интервью-ларны, өске кожууннарда болуп турар бо-лушкуннар дугайында медээлерни онза сонургап номчуур мен. Оон ыңай амыды-ралда таваржып турар арай таарымча чок чүүлдерниң дугайында сайгарып бижип каан материалдарны сонургаар мен.

85 хар харлап турар Тывавыстың кол солунунга ам-даа сайзыраарын, бурун-гаар хөгжүүрүн күзээр-дир мен. Чоорту тыва дыл кырында интернет сайт хевирин база тургузуп алып, соңгаар өөренип ту-рар студентилер бистер тыва солунувусту интернеттен сонургап номчуй бээр боор бис деп идегеп каайн. А солуннуң ажил-дакчыларынга кадыкшылды, аас-кежикти, амыдыралыңа шупту күзэлдери бүдүп турарын, чогаадыкчы чедишкиннерни кү-зедим.

Надежда ОЧУР белеткээн.

**МӨӨРЕЙ
ТИИЛЕКЧИЛЕРИ**

«Шын» солуннуң 85 чыл оюнга тураскааткан ко-
момундар мөөрейин ма-
20-де үнген 30 дугаар са-
лунда чарлаан турган би-

Мөөрейниң негелде-
езугаар кожомыктар 4 са-
ругдан улгатпас ужурун
турган. Бир дугаар ко-
момун Бай-Тайга кожу-
да Кара-Хөл школазын
башкызы **Раида Күжүт** че-
руткан. Негелде езула-
эрттирери-биле оон ко-
момунуң чүгле 4 одуру-
алгаш, апрель 17-де үн-
42 дугаар солунда пар-
бис. Арткан одурулар-
ол чаңгыс чер-чурттуг
журналистерни ал-
мактаан турган. Май 1-
Зоя Сарыг-оол, июнь 12-
Ленов Хертек, июль 20-
Тамара Шинник, июль 2-
те **Нина Эртинениң** ко-
момуну өөренип көргө-
одуруг бүрүзүндө бир жу-
налисти алгап-мактаан бо-
гаш «Шын» солуннуң ша-
тура ажилдакчыларын э-
билири дээш **Нина Эрти-
ни** бирги черни бээрин сү-
лештивис.

Бо мөөрейниң дургузун-
«Шын» солун дугайында шуп-
мөөрейи чарлаттынмаан ту-
бузе, **Чинчи Бадыраа**, **Ка-
оол Успун**, **Маадыр** со-
Данзын онза утка-шынары
шүлүктөрни чорутканын де-
дгелес аргажок.

Ынчангаш мында ад-
кирген кижиде бүрүзүн сө-
тябрь 3-те 14 шакта Кызыл-
да Красноармейская 10
бажыңның (Парлагга бак-
чы) дөрт дугаар кадында
хуралдаар залга байыры-
хуралче чаладывыс.

ЧОНЧУ СОЛУН ШАПКЫНЧЫЛАРЫ

«Шын» солуннуң почтазынга бо хүннерде муң дугаар чагаа келир. Ам дээрзинеде тос чүс се-
зен үш чагаа бүрүктеттинген. Ол дээрге почта
таварыштыр болгаш бижикчилерниң боттары-

Солуннуң арыннары-
га бистиң редакцияның
ажылдакчылары-биле бир дең-
ге хоочун журналистер: **Сал-
чак Даңзы**, **Маадыр-оол Кал-
чан**, **Ирина Бюрбю**, **Кара-Сал**
Будук-оол, **Алексей Бегзин-
оол**, **Кежик-оол Чөреве**, **Га-
лина Маспик-оол**, **Кара-Күске**
Чооду, «Шын» солун-биле бо-
дунуң салым-чолун школачы
үезинден-не чергелештирген
бижикчилер: **Маадыр-оол Дан-
зын**, **Аваа Монгуш**, **Алдын-кыс**
Сарыглар, **Алдын-оол Ондар**,
Багыт-оол Байкара, **Арбычы-
га Даржаа**, **Сарыг-оол Санчы**,
Мечин Чинтол, кожууннардан
медээлерни дарый дыңнадыр
«чилиинге чедир» солунчулар:
Бораш Ондар (Сүт-Хөл), **Оо-
лак Кара-Сал** (Чыраа-Бажы),
Тес-Хемден Моторк Тирчин,
Дайынчы Дамба-Хуурак, **Та-
мара Шинчик**, **Клара Чинмит**,

Бай-Тайгадан **Каң-оол Сал-
чак**, **Чимис Адыг**, **Ортун-оол**
Салчак, **Чаа-Хөлден** **Дегут**
Демчик, **Сангаажан Седип**,
Александр Чигден, **Николай**
Танзын, **Эрзинден** **Чечекмаа**
Сади, **Чаяна Чакый**, **Мөңгүн-
Тайгадан** **Кара-оол Успун**, **Өвүр-
ден** **Лариса Саая**, **Улуг-Хемниң**
Торгалыгдан **Анай-Хаак Кенден**,
Барыын-Хемчиктен **Дарья Саая**,
Чеди-Хөлден **Дмитрий Дүрбүй**
— оларның болгаш өске-даа
бижикчилерниң чагааларының
ачызында «Шын» солун өске со-
луннардан бир аңгы, чончу шы-
нарлыг болуп турар.

Бо үстүнде ады кирген
бижикчилерни каяа ооргала-
нып адап турар мен? Кожуун-
нарның чагыдылгавының та-
бликазын көрүп олургаш, ол
кожуунга «Шын» солуннуң ча-
гыдылгавының хөй болурунга
үлүүн кирип турар бо бижик-

ның эккеп берип, бүрүткөдип турар чагаалары-
дыр. Чагааларның түнү солуннуң кайы хире
чоннуун көргүзүп турар. Кымнар «Шын» со-
лун чоннуг болурунга идиг берип турарылы?

чилерниң чурттап турар чер-
лериниң аайы-биле деңнеп
тургаш, алганым аттар-дыр.
Кайы суурдан бижикчи хөй
болдур, ол суурда чагыдылга
хөй болуп турар. Ынчангаш
чамдык бижикчилерни адап
тура, кожуунун айытпайн,
оларның чурттап турар суму-
зун айытканым чылдагааны
мында. Почта ажилдакчы-
ларының үлүг-хуузуң маңаа
демдеглес база аргажок.
Ынчалза-даа мен бо таварыл-
гада кожуунда ниитизи-биле
чагыдылга ортумак деңнеп
турда, суур-нуң чагыдылгавы
республика иштинде мурнуку
одуруда турарын эскердим.
Ынчангаш бижикчилеривиске
өөрүп четтиргенивисти иле-
реттивис.

Бижикчилеривиске байыр-
лал таварыштыр баштак оду-
руглар:

Таваар чымчак басып келир
Дамба-Хуурак акый келгеш,
Ажыл-ишчи кижилерни
Алгап-мактаан чагаа берди.
Мөзү-шынар сүүзүнүн
Мөөңнеп, шүүреп илередир
Мерген сөстү чепсек кылып,
Мергежээниң аажок, Түлүш!

Улуг-Хемниң Торгалыгдан
«Угжок» солун чагаа келди.
Кенденнерниң ол бир угбай
Кедергей-ле хорадаан-дыр.
«Тываэнерго» ажил-ижин
Дыка-ла «чулгуп» каап-тыр.

Дыдыртып бижээн чагаа
Танып кааптым,
Ондарны-дыр.
Бораш акый шелген соонда
Бир-ле чүве болган хире.

Төөгүнү санап оргаш,
бижээн кижиде
Дегут Демчик часпас адар
аңчы дег-ле.
Чаа-Хөлдүн фронтовики,
«тос эртинежи»
Чаңгызы-даа уттундурбаан,
бижиттинген.

Аныяк бол, аксы-дылың
чечен, тод

Адың безин салымнының
адап тур
Төрөөн чериң ховар каазың
алгап чор се
Демир-үжүүн чидиг боорун
күзеп тур би
(Чаяна Чыкыйгай)

— Чыраа-Бажы солун орта
чырыш диди
Кым-на ынчаар делгередип
чорууру ол?
— Кара-Салдың Даржаа оглу
Оолак акый
Чагаазыңга төөгү каапкаш,
чоруткан-дыр

Чезезин маа алгап бижир
арын четпес
Чечен-мерген бижикчилер
бисте муңчок
Карак орта илдиккени
бөгүн үнд
Келир өйде өскелерни
алгаай мен аан

Айлаң ДАРЖАА

Улуг күжүвүс — бижикчилеривиске

РЕДАКТОРЛАР

Оларнын аразында — чангыс херээжен

Солунуң кол редактору. Ол дээрге чогадыкчы кол-активтиң баштыңы-дыр. А «Шын» солунуң кол редактору болуру—бедик харысалга, чүге дизе, амгы үениңде ол дөрткү эрге-чагырганы төлээлеп турар. «Шын» солунуң 85 чылын бистиң чогадыкчы коллективинин редактору Светлана Сюр-ооловна Монгуш-биле уткуп ээр бис.

85 чылдар иштинде Тыва-а бо улуг солунуңа редакторлап ажилдап чорааннар-а аттары тыва парлалганың күнче кирген. Оларны бөгүн солунуң юбилейинде хүндүт-биле адаар бис. Олар түп эр кижилер, аңгы-аңгы чылдарда эрге-чагырга черле-улуг солунуң редакторунуң аян-хүлээлгезин оларга бүзү турганы ол. А амгы редактору — Светлана Монгуш. 85 иштинде үнүп келген солун-төөвүндө кара чангыс херээ-редактор ол. Тыва парлал-гы, солунуң бодунуң-даа күзүңге ол ынчаар кирер. анын кончуг билдингир, арлыг кижилери—Күжүгет йгу, Кызыл-Эник Кудажы, ерий Шаравии, Кыргыс га, Бай-Кара Хөвөңмей гаш оон-даа өскелерниң салгал, оларның төлөптиг

ажыл-херээн кол редактор бо-луп уламчылаары дег харысал-га, бүзүрел кайда боор. Свет-лана Сюр-ооловна «Шынның» кол редакторунга 1998-2002 чылдарда база ажилдап тур-ган. А бо хүннерде база со-лунну баштап, ооң кайгамчык юбилейин коллективи, бижик-чилери, номчуктары-биле кады уткуп турары бо. Байыр чедирип тур бис!

Солунуң байырлалында солунга ажилдап чораан ре-дакторларны сактып, оларны хүндүткел-биле чонга чедирип адаары — бистиң чаагай чангы-лывыс. 1931 чылдан бээр кол редакторлап чорааннар бо:

Маңнай-Байыр Ховалыг — 1931-32 чылдарда «Шынның» эң баштайгы редактору.

Донгак Дамдынчап—1933-34 чылдарда редактор.

Адыг-Түлүш Хемчик-оол—

1934-35 чылдарда редактор.

Монгуш Лундуп — 1936 чылда редактор.

Бай-Кара Хөвөңмей —

1937-41 чылдарда редактор.

Салчак Самба-Людуп —

1942 чылда редактор.

Оюн Толгар-оол — 1943-46,

1949-53 чылдарда редактор.

Николай Таваа-Самбуу —

1946-48 чылдарда редактор.

Донгак Бегзи — 1953-56,

1958 чылдарда редактор.

Күжүгет Шойгу — 1956-60

чылдарда редактор.

Донгак Байыр-оол — 1961-

63 чылдарда редактор.

Кызыл-Эник Кудажы —

1964-67 чылдарда редактор.

Кыргыс Диига — 1968-70

чылдарда редактор.

Валерий Шаравии — 1971-

89 чылдарда редактор.

Владимир Чадамба —

1989-97 чылдарда редактор.

Василий Хомушку — 1997-

98 чылдарда редактор.

Светлана Монгуш — 1998-

2002 чылдарда редактор.

Артур Хертек — 2002-06

чылдарда редактор.

Светлана Монгуш — 2006

чылдан бээр редакторлап турар.

АРХИВ МАТЕРИАЛДАРЫНДАН

ТАНДЫ ТЫВА УЛУСТУҢ ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТК-ЗЫНЫҢ ХУРАЛЫ-НЫҢ №13 ПРОТОКОЛУ. 1925 ЧЫЛДЫҢ СЕНТЯБРЬ 17

9. Солунуң редакторунга ТК-нын кежигүнү Нараман-дохуну, редакторнуң чөвүлөкчизинге Богдановту, би-жээчизинге Бүүрекейни томуйлаар.

ТЫВАНЫҢ УЛУСТУҢ ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТК-ЗЫНЫҢ ХУРАЛЫНЫҢ № 8 ПРОТОКОЛУ. 1925 ЧЫЛДЫҢ МАЙ 15

12. Солун үндүрүлгезинин дугайында айтыргыны чу-гаалашкаш, шийтирилээни болза:

Бо айтыргыны шын болгаш үезинде тургустунган деп санаар. Үндүрер солунуң редакциязын дараазында со-ставтыг бадылаар: Докпан-редактор, Самдан-Парчын бол-гаш Дарма-Базыр-кежигүннери, Богданов-чөвүлөкчизи. Бо ажилдын удуртулгазын оларга дагзыр.

ТАРН ТК-НЫҢ ПОЛИТЕБЮРОЗУНУҢ ХУРАЛЫНЫҢ №13 ПРОТО-КОЛУ. 1926 ЧЫЛДЫҢ ИЮЛЬ 27

Олурушканнар: Баян-Бадарху, С.Нацов, Сандык, Чүрмит, Ензук, Ананды.

Чугаалашкан айтыргылары:

2. Дыннааны: Солун дугайы.

Доктаатканы: Намын, аныяктар эвилелиниң төп ко-митеттеринин болгаш ТАР Биче хуралынын, чазак че-ринин органы болур ай санында бир удаа үнер «Танды Тыванын «Үнен» («Шын») солунун парлап үндүргөш, чар-лаар. Бо солунуң эргелекчизинге Дамдын-Сүрүн, Сан-дык, Шагдыржап, Суровцев оларны томуйлаар.

ТАРН ТК-НЫҢ ПОЛИТЕБЮРОЗУНУҢ ХУРАЛЫНЫҢ № 43 ПРОТО-КОЛУ. 1941 ЧЫЛДЫҢ СЕНТЯБРЬ 25

VII. Дыннааны: Эш Базыр-Саттың «Шын» болгаш «Хостуг арат» солуннарын каттыштыргаш, хемчээлин бичеледири-нин болгаш саазын камналгазынын дугайында.

Доктаатканы: 1. «Шын» болгаш «Хостуг арат» солун-нарын каттыштыргаш, хемчээлин бичеледир.

ОЧУЛГА - КОЛ ЧЕРДЕ

«Шын» солунуң баштайгы дугаарлары чырыкче үнүп эгелээнде-ле, лга айтырыы кол черни ээлеп эгелээн. Баштайгы үеде моол дылда н доктаал-саавырларны очулдуруп, ооң соонда орус дылдан очул-ол черни ээлей берген. Чүге дээрге Тыва улуг Совет Эвилелинче нүп, ооң ажил-амыдыралын тыва чонга таныштылары-биле орус ериалдарны хөйү-биле очулдуруп турган.

л шагда редакцияның ажилдакчы-очулга-биле канчаар ажилдап тур-н кайы-даа архив материалдарында айыптаан, ынчангаш ол ажилга кир-ооң ужу-кыдыын көрүп турган киж-иң хөй чылдар бурунгаар чугаалап анындан дыңчаан мен.

рткен чүс чылдың үжөн-дөртөн чыл-а очулгаже улуг кичээнгей салдынып н дижир чораан. Совет күрүнениң рганырындан келген материалдар-онга чедирери чугула болбайн аан. эде тываларның аразында орус дыл р кижилерниң ховар турганындан мелдич сөс бүрүзүн аажок кичээн-г көрүп, утказы долүзү-биле дүүш-дээш чогуур сөстөрни дилеп тып дуруп турган. Чамдыкта чугула чүүл-очулгазының үезинде консилиум-дөмей апаар, маргылдаалар, уссиялар эндерли бээр дижир. чылдарда очулганы эртемден А.А. мбах, чогаалчылар: С.К. Тока, Л.Б. мба, О.К. Саган-оол, С.К. Самба-луп, Б.Д. Хөвөңмей болгаш өске-даа м-чаяаныг, орус дылды эки билир пер кылып турганнар.

ыва ССРЭ-ниң составына Россия рациязының автономнуг область иг кылдыр каттыжып киргениниң да, «Шын» солунуң редакциязынга, орус солуннарга бодаарга, очул-лдиизи деп килдис немешкен. Аңаа ижи ажилдап турган. Чүге дээрге я Төп Комитетинден, Россияның -чагыргазындан чугула чүүлдер ке-олгай. Оларны хүн бүрүнүн солунна-а салыр апаар. Оон аңгыда делегей-чурттуң амыдыралының дугайында иалдар база телетайп деп харыл-лугумун дамчыштыр келир, оларны очулдуруп.

ммунистиг партияның чуртка тер-п, «башкарыкчы күш» болуп тур-

ганы 60-70 чылдарда республиканың кол солуну—«Шынның» редакциязынга ажил хайнышкынын турган. Кандыг-даа үеде онза чугула материалдар телетайп дамчыштыр кээп болур, ооң уламындан солунга ат салгыжеке чедир очулдурукчу-ларның бирээзи дежурныйлап артар. Чу-гула медээ келир болза, ону дораан очул-дуруп, арындан бир материалды уштур апаар. Чамдыкта хөй арынның, чугула чүүл-дер келирге, дузалажыр кылдыр чамдык ажилдакчыларны бажыңнарындан-даа келдиртип турган. Ол үеде кежээкиниң 23-24 шакка чедир ажилдаарын чурум-негелде кылдыр көөр турган, а чамдыкта партияның съездилери, Төп Комитеттин пленумнары болу бээр, эртенгиниң 4-7 шакка-даа чедер-ле. Ол үеде редакция улузу долу составы-биле ажилдаар чүве, чүге дээрге солунну чамдыкта 8 арынның кылдыр үндүргүлээр ужурга таваржып турган.

Ындыг болганда солунуң чогаадык-чы ажилдакчы кижилер бүрүзүн очулга кы-лырынга өөредип, аңаа кириштирип, эки очулдуруларны шаңнап-мактап турган. «Сөс сүрүп очулдурбаңар, утка-зы билдинмейн баар, чараш кылдыр, сөстөрүң тыва дылда синонимин тып тургаш, очулдуруңар» деп, дуржулгалыг эштер аныяктарны өөредип турганын ут-паан мен.

Ол «сөс сүрүп» деп чүвениң уржуун бо одуруглаларың автору бир катап көрген-даа. Телевидение программасын парлап эгелээн бис, ында көргүзүп бүрүзүнүн адын очулдуруп турган бис. Бир катап «Озорник» деп кино таваржы берген. Ооң адын «Опчок оол» деп очулдуруп каан мен. Кажан ону көргүзе бээр, уруг-лар кинозу болган. «Озорник» дээрге... кижилер эвес, а бызаа болган. Редакцияның ажилдакчылары дыка каттыжып, «быза-аны безин оол дээр кижилер» — деп мени

шоотканнар. Аңаа хомудаваан мен, чөптүг чүвени чөптүг дээр болгай. Харын Алек-сей Артаевич Дүгержаа келгеш: «Оода «Опчоклай» деп каар чүвениң, ынчан анаа турган-дыр ийин. Черле ынчаш, чүве очулдуруда дыка серемчилелдиг болур, каш-каш аргаларын хевирлеп коптарар чоор, дунмам» — деп чагыды.

Ол хензиг таварылга мени, шынал-ла, очулга үезинде оваарымчалыг болу-рунга, чогулмалыг сөстөрүң тыварыңа өөреткен, хоочун журналистич чагыын бүгү назыда утпаан мен.

«Шын» солунга ажилдаары ол үеде дыка берге турганы билдингир. Чамдык кижилер шыдашпайн, үнүп чоруй баар чүве. Ынчалза-даа ажилыңа бердинген журналистер, ылангыя очулдурукчу бо-луп турганнар, чыл-чылы-биле ажилдап, хүндүлүг дыштанылганың үези келир-ге, ынчан чүгле халажып турганнар. Ол берге үеде солунуң очулгазын аажок дуржулгалыг, ажилыңа бердинген, езу-луг журналистер күсөдип турган дизим-зе, чазыг чок. Үстүнде адааным Алексей Артаевич Дүгержаа, Сергей Серенович Кызыл-оол, Доржу Былды-оолович Он-дар, Сергей Сундуевич Паву олар очулга килдизинге ажилдап турганнар. Редак-цияның өске килдистеринин ажилдак-чылары: Бопуймаа Давааевна Дирчин, Салчак Авыр-оолович Чигжит, Сергей Калзанович Шойгу, Сандро Давааевич Маады оларны улуг очулга келирге хаа-ра тудар, олар келген кандыг-даа нарын материалдарны шалыпкын болгаш бедик шынарлыг очулдуруп турганнар.

«Шын» солунуң редакциязын барык 20 чыл удуртуп келген Валерий Севиль-баевич Шаравии улуг арга-дуржулгалыг журналист кижилер болганындан ажилдак-чыларның очулдуруп кааны кандыг-даа нарын, чугула материалдарын редак-торлап номчуур талазы-биле мергежээн кижилер чораан. Ол аныяк журналистерни өөредип, очулганың аргаларын харам чокка айтып берип келген. Ооң арга-сү-мезин эдиреп чорааш, көсү журналист апарганнар эвээш эвес. «Сайзыраңгай социализмниң» идеологиязының нарын негелделерин күсөдир талазы-биле сорулгаларны шийтирилээриниң чийк эвес чүгүн Шаравии дарга шыдамыккай ажып эрткен. Хөй чылдарда нарын ажил-дыг улуг коллективти удуртуп келгеш, ол

хүндүлүг дыштанылганың үнүп кижилер. Амгы журналистерниң аразында аңаа четтиргенин илередип чоруурлар хөй.

Бо дугайын чугаалап тура, база бир журналиске доктаавас аргам чок. Ол дээрге Александр Соттаевич Дембирель-дир. Кызылдың педагогика институтун дооскаш, дыка хөй чылдарның дургу-зунда «Шын» солунуң Тес-Хем, Эрзин районнарының талазы-биле тускай кор-респондентизинге ол ажилдап турган. Ооң соонда партияның Новосибирскиге дээди школазын доозарга, «Шын» солун редакциязынга килдис эргелекчизинге томуйлаан. Ынчан-на очулгага киришти-рер кол кижилерниң бирээзи ол апарган. Кажан ону редакторнуң оралакчызынга томуйлап каарга, келген очулгаларны чы-рыкче үндүрер бетинде шүүштүрүп ном-чуурун ол күсөдир болгай. Александр Соттаевичиниң билдилии, сөс-домакка тывыгыры, кол-ла чүве кандыг-даа на-рын сөзүглелдин утказын шын илередип, ооң соонда тыва дылда очулгазын че-дингир кылдыр тып шыдаары кайгамчык кижилер болган. Дыка нарын, ужуру билдин-мес домактарны чедире бээр, дыка кичээнгейлиг номчааш, очулгазы кандыг болурун айтып бээр. Дембирельди езу-луг журналист кылдыр төртүтүп чаят-тыгган кижилер деп болур.

Ол хоочуннар аныяк ажилдакчылар-ны очулгалар кылырынга өөредип тур-ганнар. Хенче-Кара Монгуш, Владимир Чадамба, Вера Куулар, Светлана Балчыр олар дагыныкчыларыңа төлөптиг бо-луп, солун ажилының хыян тыпкан жур-налистер апарганнар.

...Үе бодунуң маңы-биле солчуп эртип-ле турар. «Шын» солунуң жур-налистеринин чаа салгалы ам өзүп кел-чыдары өөрүнчүг. Амгы үеде «Шынның» редакциязында ажилдап турар Айлаң Монгуш, Айлаң Даржаа, Виктория Кон-гар болгаш өске-даа чоокта чаа ажилда-ан аныяктар журналистиканың төлөптиг салгалдары болуп, чүгле бедик шынар-лыг чүүлдер бижиер эвес, шынарлыг очулгаларны база кылып турарлар.

Оларның чоруу чогузун!

Дангыт ЧЫДЫМ,
Россияның Журналистер
эвилелиниң кежигүнү, «Шын» солун
редакциязының хоочуну.

Хоочун солдат — тайбың үеде безин солдат!

Че-ве, черге дүш!

Чонга-ла таарымчалыг болза, өртээн-даа канчаар...
(ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Кара-оол биле Кызыл хоорайның мэри В.Т.Ховалыг чаа автобус-биле таныжып турары).

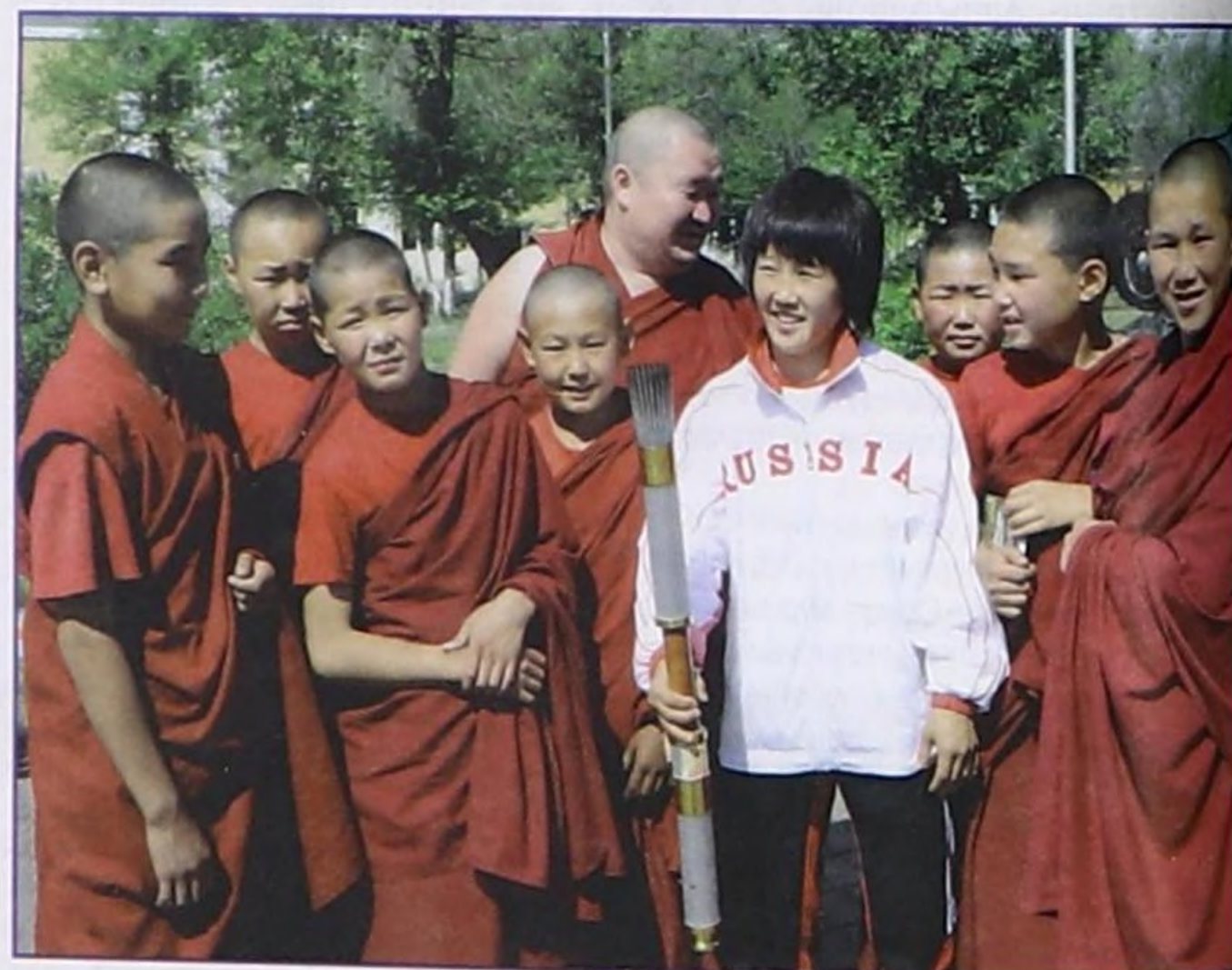
Көөрге чымчак, чиик көстүр, соктай бээрге — хей күш херек!

«ШЫН»

ҮЕНИҢ СУДАЛЫ

«Азия төвүнге» четпээн кижилер — Тываны көрбээн!
(РФ-тиң Президентизи В.В.Путин, РФ-тиң онза байдалдар сайыды С.К.Шойгу болгаш ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол «Азияның төвү» обелискини көргөн соонда). 2007 чыл.

Бурганның ынак кызы — чемпион Лориса Ооржак!

Танцы-сам-биле байыр тудал.

ФОТОЧУРУКТАРДА:

ТАНЫРЫВЫС, ХҮНДҮЛЭЭРИВИС КИЖИЛЕР

«Шын» солуннуң 1956-1960 чылдарда кол редактору Күжүгет Серээевич Шойгунуң интервью берип турары.

Совет Эвилелиниң Маадыры, тыва эки турачы, танкист Хомушку Намгаевич Чүргүй-оол «Шын» солуннуң доктаамал бижекчизи, номчукчузу чораан.

1975 чылда солуннуң 50 чылында «Шын» солунну «Хүндүлелдин эмдээ» орден-биле шаңнаан. Ол үеде «Шынның» кол редактору перий Севилбаевич Шаравии солуннуң тугун холга тудуп турда, денни тыпсып, солуннуң тугунга ону байырлыг байдалга кадаан.

ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оол Парлалга бажыңыга журналистер-биле ужуражылга үезинде (2008 чылдың ноябрь 26).

«Шынның» 60 чыл оюнда-солуннуң улуг, найыралдыг коллективи.

Совет тургузуг килдизиниң эргелекчизи Даңгыт Чыдым корреспондентизи-биле кады редакция иштинге чогаадыкчы чарышка чаңгыс эвес удаа тиилекчи бооп келгеннер. (1980 чылдар).

«ШЫН» СОЛУН ЧҮҮДЕН ЭГЕЛЭЭНИЛ ?

ПАРЛАЛГА БАЖЫҢЫ . 2-ги кыт. РЕПОРТАЖ

2010 чыл. «Шын» солунуң коллектив

Амыдырал агымының аайы-биле «Шын» солунга ажылдаар аас-кежиктиг болган мен. Моон мурнунда солунну номчуурдан башка, ооң бүдүрүлгезинин дугайында чүнү-даа билбес турган мен. Ам «Шын» солунга — Тыва Республиканың улуг назылыг дээн солунунга, ажилдай бергеш, солун үндүрүлгезинин ажил-чорудулгазы-биле чоок таныжар аргалыг болдум. Ынак солунун хүн бүрүдө номчуп турар номчукчуларга ону кым, кажан, каяа, канчаар үндүрүп турары база сонуурганчыг бооп чадавас. Ылаңгыя бо хүннерде — «Шын» солунуң 85 чыл оюнда, улуг төөгүлүг солунувустуң амгы үеде күш-ажылчын амыдыралын көргүзүп, ооң дугайын бижири, көргүзөр сорулганы салдым.

«Шын» солунуң редакциязы найысылалдың төвүнде, Красноармейская 100 дугаарлыг Парлалга бажыңының 2-ги каадында ажылдап турар. Кандыг-даа бүдүрүлгезинин үндезинин ооң күш-ажылчы кижилери тудуп турар болгай. Солун үндүрүлгезинде база ындыг. Редакцияның ажил-чорудулгазының кол өзээ — ооң чогаадыкчы болгаш техниктиг ажилдакчылары. Солун үндүрүлгезинге оларның тус-тузунда салышкыннары улуг, ажил-херек тудуш, ынчангаш кижилеринин салышкыны эргежок чугула. Оларның демниг, чогаадыкчы ажылының түңнели — солун. Ам оларның-биле таныжып көрээлинер.

Сорулгамны чедип алыры-биле бир-ле дугаарында кол редакторнуң оралакчызы **Вера Ооржаковна Куулар**ның кабинетинге келдим.

Вера Ооржаковна Куулар: — Аяна, сээң сорулгамны, күзелиңни билип тур мен. Бисте чоокта чаа ажылдап эгелээн болгай сен. Редакция, ооң ажил-ижи, сорулгазы, солунну чырыкче үндүреринге белеткээр дээн чүүлдерни бодун хуунда ам-на эки билип, ону номчукчуларга база чедирер күзөлдиг хире-дир сен. Ийе, бисте номчукчулар, авторлар-даа доктаамал келир болгай, олар бистиң иштиги ажилдарымыз-ты дөмей-ле билбестер. Редакцияга ажил бичии-даа сокшаш кыммас, эртенги шактардан солунну чырыкче парлаарыңа чедир белеткеп, ат салгыжеге чедир ажил уламчылаар. Чижээ, бир хүнде дижит, килдис-тер авторларны хүлээп алыр, оларның чагаалары-биле таныжар, парлаарыңа белеткээр, кожууннар-биле телефон дамчыштыр харылзаа тудар, медээлер алыр, номерге дарый очулга кылыр, бодунуң материалын бижири дээш-ле баар, ол аразында ол-бо албан черинге хурал дээр, ынаар баар, оон келгеш, солун үнүп чыдар хүн болза, ооң дугайын кончуг дүрген бижээш, даартагы номерге удур бээр, номчукчуларга дүрген чедирер апаар, негелде ындыг. Ажылдың шак мындыг темпизинге чүгле «Шынның» школазын эрткен кижилер шыдажыр дээрзин амыдыралдан билер бис. Мергежил талазы-биле шылгалда-дыр. Ол дээрже кайы-даа чылдың «шынчыларының» негелдези, чоргаарлары билиишкени, чаагай чаңчылы-дыр азы хоолузу-дур деп чүге үнелеп болбазыл? Чүге дизе, бистиң солунга ажилдай бергеш, ону «угбайн» баар таварылгалар эвээш эвес. А бөгүнде бистиң-биле аныяктар хөйү-биле ажылдап турарын билер сен, силер боттарыңарны көргүзүп, арга-дуржулгалыг улуг коллегаларыңарның бүзүрелин чедип ап, оларның арга-сүмези, өөредии-биле бистиң ажылымысче элээн ханылап бар-ла чыдыр силер.

Солун дээрже шагдан бээр коллективтиг ажил-ла болгай, амгы үени-биле чугаалаар болза, бир команда-биле ажылдаар дээр ийик бе? Бистиң продукция бүдүрүп турар деп болур, бир номер парлаатынып үне бээрже, дараазындаазын белеткээр ажил эгелээр, хүннүн-не, ай санында, чыл-чылы-биле ындыг. Туруушкун деп чүве чок. Ажил, шынап-ла, тудуш, харылзаалыг. Ол байдал бисте кончуг чедимчелиг тургустунган дээрзин чугаалаар апаар.

— **Хамык ажил килдистерден эгелээр деп чүвени бо ажылдап келген үелеримде ам-на билип алдым.**

— Ийе, чоннун чагааларыңдан эгелээр деп болур, а олар килдистерде болгай. Парлалгаже белеткеп кааннары — мээң кабинетимде, килдистерниң ажилчын папкаларында. Номерниң кол ооргазы колдуунда-ла бижикилерниң чагааларыңдан тургустунар, а чоннун чагаалары бисте хөй, редакцияның почтазы байлак, арбын, темалары-даа, кээп турар кожууннары-даа аңгы-аңгы. Мээң холумда бар материалдарны, чагааларны номчуп, таныжып, эдер чүүлдерин эдип, килдистер-биле ажылдаан соонда, белеткеп турар номерниң арыннарының македин тургускаш, кол редакторувус Светлана Оор-ооловнаже номчудуп, ба-

дыладып алыры-биле кириер.

— **Оон ону компьютер цегинге эккээр ийик силер бе?**

— Ол мээң редакторже кирип кааным-биле ол хевээр цехке кээр деп чүве турбас. Кол редактор материалдар-биле таныжып, номчуп, редакторлап көргөш, аңаа хамаарыштыр бодунуң үнелелин албан бээр, бистиң дылымыс-биле чугаалаарга, уштуп кааптар материалдар база турар, катап эде көөр, кылыр, сөс-домааның чедимчелии, недир ажылдаар, автору-биле харылзажыр, фото-чуруктарның шынары, солунга салып болур бе, болбас бе, чүге ындыгыл дээн чижектиг саналдарны, бодунуң туружун көргүзөр, негелдени тургузар. Ол хамаанчок, чагааларны солунга салып тура, кожууннарның географиязын кончуг кичээңгейлиг өөренип көөр, ол байлак болур ужурлуг, чүү деп чугаалаа экил, аргалыг-ла болза, бир номерге бүдүн Тываны хаара туткан болуру күзөңчиг. Архивтеп кааптар чагаалар база турар. Макет Светлана Оор-ооловнаның холун эрткен соонда, солунуң македи чүгле ынчан чөпшээрелди ап, күш кирер. Ол негелделерни катап күүсеткенивис соонда, макет ам чүгле ынчан компьютер цегинге баар. Харысалга деп чүүл ол хире. Мээң бо чугаамны өске коллегаларым уламчылай бээрлер.

— **Солун 85-теп турар, а силер кажандан бээр маңаа ажылдаан силер?**

— Мен маңаа 1976 чылда ажылдап кирген мен. Парлалгага ажылдаан үем ниитизи-биле 34 чыл-биле санаттынар, ооң иштинде «Тываның аныяктары» солунга ажилдаанымны санаваска, «Шына» ажылдаан үем — 27 чыл. Солунуң онза, улуг бо байырла-лында сагыш-сеткилдин ханызындан мындыг чүүлдү черле демдеглексеп турар мен: чоннун төөгүлүг солунунга ажилдай бергеш, Тываның чок дээн шы-рак журналистеринин аразыңа ажылдап келгеним аксым-кежи, оларның төлөптиг үлегери, канчаар-даа аажок ажилгыры, өөредии-биле солунчунуң белен эвес ижин шингээдиң алганымга чоргаарланып чоруур мен. Журналистиң белен эвес мергежилинге мени өөредип, чаңчыктырып каан аңгы-аңгы чылдарда улуг коллегаларымны кезээде улуг хүндүткел, ынакшыл-биле сактып чоруур мен. Оларның ынчан-на меңээ үлегер-чижек болган харысалга, биче сеткил, кижилерге кичээңгей, оларны хүндүлөп, дыңнап билири дээн эң-не бөдүүн болзажок, эң үнелиг, ханы билиишкенини ам-даа мээң-биле кады — мээң амыдыралымда, бөгүнде ажылымда.

Кандыг-даа ажил-чорудулга акша-хөрөңги-биле дорт холбашкан болур болгай. Саң-хөө килдизин азы бухгалтерияны — солунуң өзээ дээр болза, чазыг болбас. Ында «Шын» солунуң улуг бухгалтери, парлалга адырыңа 1978 чылдан тура ажылдаан, а «Шын» солунуң саң-хөө килдизинге 1991 чылдан эгелээш, бухгалтер-кассир кылдыр ажылдап эгелээн **Людмила Монгушевна Далааның** ажылыңа арга-дуржулгазы дыка улуг, ажылы ол беш салаа дег билер. Людмила Монгушевна парлалга адырын ооң эге чүүлдеринден тура эки билер болгаш чүгле бодунуң ажылын эвес, а бүдүн редакцияның ажылы дээш сагыш човап олурар, үнген материалдарның артында турар кижилеринин күш-ажылын база үнелеп билер. Саң-хөө килдизинин чанында реклама килдизинде **Кира Кызыл-ооловна Куулар** арга-дуржулгалыг угбазыңдан хөйү өөренип ап турар. Бо ийи килдис редакцияның судалы-биле

дөмей, оларның акша-хөрөңги-биле холбашкан бүрүнүң ажылы чокта бүдүн редакцияның ажылы турптар дээр болза, хөөредиг болбас.

Эге баштай редакцияга ажылдап чедип келиринге, ында кижилер бир-ле өске, танывазым, дыңназым сөстөр ажыглап чугаалажып турар ышкаш чыгыңдырган. Ол дээрже оларның мергежил аайы-биле тускай дылы-дыр ийин. Анаа кижилерниң чугаала-да, чижээ «өрүүр, салыр, тыртар, долдурар, чыскаа уштуп кааптар, казыыр, солуй салыр» дээн кылды-ныг сөстери доктаамал ажыглаттынар, а утказы таварылгада көңүс сыр өске. Бо сөстөрнүн ол өс утказын чүгле парлалгага ажылдап чораан кижилер эки билер. Ол дээрже полиграфист кижилерниң ба тускай дылы боор.

Солун үндүрүлгезинде полиграфист мергежил кижилерниң ролю канчаар-даа аажок улуг. Солунуң арыннарын өрүлгө цегинде макет езууга чыскаап турар. Цехте 3 полиграфист: парлалгага чыл ажылдап турар **Елена Өктек-ооловна Монгушевна** болгаш аныяктар **Алимаа Кызыл-ооловна Ооржаковна** база **Сайлык Николаевна Монгуш** олар дүн-хүн дөмей ажылдап оорлар. Бо кижилерниң күш-ажылы акушер эмчилерни-биле дөмейлеп болур. Солунуң төрүттүнеринге дорт хамаарылгалыг кижилер олардыр. Шыйган макет аайы-биле арыннары чыскаа каастаар, долдурар, чуруктарны салыр, херек апканда, эде кылыр дээш, чер-ле ынчаш солунну хевирлээр кижилер бо.

«Бистер техниктиг ажилдакчылар-даа болзувус солун үндүрүлгезинге бистиң кирип турар чогаадыкчы үлүг-хуувус база бар. Солунуң арыннарын эде хере салып, каастап, амгы үени-биле чугаалаар болза, дизайнын бис кылып турар бис. Ол ажилга база чогаадыкчы үзел-бодал херек болгай. Ынчан кээр солунуң чараш овор-хевири дээш бис харылап турар бис. Ол дыка улуг харысалга-дыр. Хүлээлгө төлөптии-биле күүседип турарымысты номчукчулар үнелеп тур боор» — деп, цехтин улуг арга-дуржулгалыг ажилдакчызы **Елена Өктек-ооловна** демдегледип.

Өрүлгө цегин солунуң арыннарын чыскааптар олар корректорлар холунче кирер. «Корректорлар деп каан кабинетте «Шын» солунга 30 ажыг чыл дугурунда ажылдаан, ол ажылдап келгенде Совет Элевелиниң үезинде ооң үндүрүлгөзү-даа чораан **Елизавета Маадыевна Барыска** база корректор эжи **Вера Бийымбаевна Монгуш** олар чыскаап каан материалдарның грамматика, орфография база стилистика талазы-биле байдалын көөр, частырыгларын эде улуг харысалгалыг, бедик негелделиг ажил олар хувааттыңан. Оларның кончуг кичээңгейлиг, чай чок ажылыңдан солунуң арыны, ооң деңгели доо хамааржыр. Бо ажилга чүгле дыл, ооң грамматиказының, тургузуунуң талазы-биле бедик мергежил кижилер ажылдап шыдаар. Елизавета Маадыевна бис **Вера Бийымбаевна** бо негелделерге бүрүнү-биле дүктүр турар. Материалдың стилистиказының, грамматиктиг тургузуунуң талазы-биле корректор кижилер журналисттин чүдөн артык сүмелекчизи, дагдыныкчызы бол деп чүвени «бодум кежимге» көрүп билдим.

«Арга-дуржулга салгал дамчыштыр кээр. Амгы үе менде бар арга-дуржулгамны мээң-биле кады ажылдап чорааным коллегаларым дамчыткан. «Шын» солунуң 85 чыл оюнда оларның аттарын адавас аргам чок.

(Уланчызы. 7-ги арында)

уланчызы. 7-ги арында.)

Аңгы-аңгы чылдарда «Шын» солун-корректорлап ажилдап чорааннар баре: С.Х. Кара-Сал, А.И. Демир-Т.Х. Калчан, Л.Ч. Бады-Сагаан, Г.С. Сагаан, З.Д. Монгуш, Р.Д. Мон-Е.О. Севеклит, О.Б.Тас-оол, Л.Д. Бай болгаш амгы үеде кады ажил-орар коллегам Вера Быйымбаевна куш олар-дыр. Оларның «Шын» со-а кириген күш-ажылчы үлүг-хуузуу деглөөс аргажок. Корректор кижинунуң база бир кол өзээ болуп кээр» п. Елизавета Маадыевна кады ажил-коллегаларын чоок кылдыр сактып бар.

«Шын» солунга ажилдап чедип еш, бодунун төрзөн дылымны ааа дылымны, кайы хире чегей примни билимим. Тыва дылды кү-биле шын аягылаар, ооң кы-а арыг чугаалаар, ооң катап-тас чаражын үнелеп билир кижичүгүле мында ажилдап турар деп а дорту-биле чугаалап болур. Мурнунда дыңнап көрбээним, дора — утказын безин чедир бил-м тыва сестерни маңаа дыңнап, штым. Ынчангаш «Шын» солунга дай бергеш, төрзөн тыва ды-ның ханы чажыттарын шингээди-аа-чаа ажадышкыннарга база өөренип ап чоруур мен.

аа дыл — Тыва Республиканың е дылы болгай, ынчалза-даа -чорудулгага ону херек кырында зулуг деңгелинге дүүштүр аягы-н турарын эскерип болур. Ын-ш тыва дыл кырында үнүп турар нун ажилының чамдык кезиин а ажилы ээлеп турар. Ылаңгыя -езунуң янзы-бүрү документиле-аа дылче очулдуруп турар кижир-ырысалга улуг. Бо талазы-биле а килдизинде ажилдап турар хоо-урналист Даңгыт Иргитович Чы-хуулгазынның демир-үжүү-биле й. Сөзүглелди номчааш-ла, ол-ла н удур очулдуруп оларын кижи ш, кайгаар. Даңгыт Иргитовичи-арлалга адырында күш-ажылчы ыры байлак. Бо адырның эрге-л талазы-биле барык шупту ча-ынга ажилдап келген, оларның зун «амзап» көрген кижилерниң зи. Сөстүң утказын тыва дыл кы-чогумчалыг очулдуруп чадай бер-варылгада, азы хоойлу-дүрүмге ха-ыштыр сөзүглел очулдурганда оон айтырып барбас кижиде редакция-с. Даңгыт Иргитовичиниң ажа-зиг-ле соксай хона бээр болза, редакцияның ажилы, аскак айт-дөмей, чоржаңайны бээр ышкаш дырар.

р улуг очулдурукчунун бодунун ында: «Бодунун тергил дээр имни мен өске кижиге берипкен — деп, улуг хараадал-биле бир-аалааным мен сагыш-сеткилим-эки билип тур мен. Шак ол чу-меңээ хамаарыштыр база ап. Кандыг-бир авторнун бижип сөзүглелин тыва дыл кырынче рарда очулдурукчу кижиде бодунун бодалынын, сагыш-сеткилинин е бар күжүн бээр, аягылаар, а ың автору дөмей-ле өске кижиде калыр болгай. Ол дээрке очул-уларның салымы-дыр ийин — ргитович шала муңгак хөөн-биле чугаалады. — Ынчалза-даа күш-ы намдарым бай-байлак, солун р эрткен. Аңаа черле хараада-ен. Амгы үеде ажилдап турарым солуннун номчукчулары хөй-ле ам деп күзеп каар-дыр мен».

ы уткалыг, кайгамчык чараш туруктар — уран чүүлүн база бир й хевири. Олар кандыг-даа үеде уң арыннарын онза шиник ки-оң шынарының дугайында дорт

херечилеп турар. Фото-чурук кошкан материал номчуштуг болур дээрзин улуг арга-дуржулгалыг журналистер бадыйткаар. Материалдың утказын чаңгыс чүгүле чуруктар-биле долу кылдыр көргүзүп, чугаалап болур болгай. Солуннун ажил-чорудулгазында фото-корреспондент кижиниң ажилын чүнү-биле-даа солунуу болдунмас. Ай-кыс Вячеславовна Маспик-оол — «Шын» солуннун, аныяк-даа бол, бедик мерге-жилдиг фотокорр. Ол бодунун шилип алгаш, Омск хоорайга өөренип алган мергежилин аажок сонургаар, аңаа бүрүнү-биле бердинген. Ында-мында ийи-чаңгыс болушкуннар чаңгыс үеде болу берген таварылгада корреспон-дентилер ону шуут-ла былаажы бээр-лер, кайызынга-даа четтигер апаар. Янзы-бүрү байырлалдар үези — дыш-таныр хүн, орай кежээзи-даа хамаан-чокка, корреспондентилерниң, фото-корреспондентилерниң кидин түлүк ажилдаар үези болу бээр. Ол үеде фо-токорреспондент кижиниң бедик мер-гежилдиг, харысалгалыг ажилындан ону номчукчуга солун кылдыр чедире-ри дорт хамааржыр. Фотограф кижиниң кылып чоруур ажил-херез онза со-лун. Ол үени тургузуптар, кижилерни, болушкуннарны меңгедип шыдаар, төөгүгө арттырар эргелиг аас-кежиктиг кижиде деп санаар мен. «85 харлап турар солунуңарга чүнү күзээр силер?» деп айтырыгга: «Ажилдап чоруур солун-мга моон-даа соңгаар хөгжүүрүн кү-зээр-дир мен. Бедик хөгжүлдени чедип алырда солуннун хоочун ажилдакчы-лары бодунун арга-дуржулгазын аны-як салгалынга дамчыдып, аныяктарны хөйү-биле өөредирин күзээр кижидир мен» — деп, Ай-кыс Вячеславовна ха-рыылады. Аныяк кижиниң үзел-бодалы чөптүг-дүр.

«Журналист кижини буттары чөм-герер» деп чугаа бар болгай. Шынап-ла, корреспондент мергежил дээрке — черни бир кылдыр дескинер, ында-мында кижилер-биле ужуражыр, чу-гаалажыр, хүннүн болушкун үезин сегирип, номчукчуга чедирер, бир-ле чүвени эрттирбес, аңаа киржир дээр далажып чоруур кижиле болгай. Бо таварылгада «Шынның» буттары ре-дакцияның чолаачылары дээр болза, чазыг болбас. Кандыг-даа албан чери-ниң ажил-чорудулгазы чолаачы кижиде чокта чогулчалыг болбас. Ол дээрке ооң адырылбас дилиндээ, шимчедикчи кезээ-дир. Буруңу Грецияның үезинде-ле терге башкарыкчызы кижиде улуг эрге-дужаалдыг деп санаттынып турган болгай. Амгы үеде-даа чолаачы чокта сургакчылаашкын хамаанчок, дыка да-лашкан таварылгада, найысылалдың иштинде безин черлер чедери бер-гедей бээр. Чолаачыларыыс Тимур Кыргысович Ямбиль болгаш Юрий Даржаевич Монгуш олар солунну редакцияга хевирлеп, ат салган соон-да ону типографияга чедирер, солун үндүрүлгезиниң сөөлүңгө чедир чан-май, орай дүңгө чедир-даа ажилдаар кижилер ол. Ынчан чүгүле солун үндүрүл-гези бо хүн болган болгаш түнелдиг до-озулган деп бүрүнү-биле чугаалап болур. Солунуус даарта Тываның булун бүрүнде номчукчуларынга чеде бээр. А бистиң чымыштыг ажилыыс уламчылаар.

Владимир Ильич Ленинниң: «Со-лун чүгүле коллективтиг пропагандист болгаш коллективтиг агитатор эвес, харын ол ышкаш коллективтиг орга-низакчы» деп сестери амдыгаа дээр ханы утказын чидирбээн. Редакцияның үстүнде айытканым ажилдакчылары-ның тус-тузунда салышкыннары ону херечилеп турар. Ниити ажилда кижиде бүрүзүнүн үлүг-хуузу улуг болгаш чугу-ла. «Шынчылар» шак мынчаар номчук-чуларынга бараан бооп турарлар.

Аяна Биче-оол.

АНЫЯКТАРГА СӨС

СОЛУНЧУ БОЛУРУ СОЛУН-ДУР

«Шын» — мээң амыдыралымга чогаадыкчы ажил-чорудулгамның эжиин ажиткан солун. Бодум черле чогаадыкчы аянга чоок кижиде мен. Чоннун ынак солуну-биле салым-чолум каттышка-ла, хөй эвес-даа бол, 6 чыл ажып тур. Бо солун-биле ачам Виктор Монгушевич база сырый харылзаалыг кижиде. Ол хөй чылдар дургузунда аңаа чолаачылап, ооң сайзыралынга эвээш эвес үлүг-хуузу кириштирген. Авам Елизавета Чимбиевна база-ла Парлалга комитеди турда, бухгалтер болуп ажилдап турган. Ам олар хүндүлүг дыш-танылгада, мал-маган азырап, көдээ иштиң ижин кылып чоруурлар.

Солунга эң-не баштай корректор болуп ажилдап эгеледим. Шак бо солун ажилымның башкызы, мээң дагдыныкчы, кады ажилдап турган улуг коллегам — Елизавета Маадыевна Барыска. Хөй чыл стажтыг, арга-дуржулгалыг, бодунун ажилынга мергежээн корректор. Елизавета Маа-дыевнадан дыка хөйүн өөренип, билип алган мен. Ынчангаш коллегамга четтиргеним илередип чоруур мен. Солунда езулуг-ла чогаадыкчы иш-тиң кижилери ажилдап турар дээрзин маңаа ажилдай бергеш билдим. Солуннун коллективинче дораан ижигип кире берген мен.

Ам бо хүннерде солуннун корреспондентизи болуп, өөредилге болгаш культура килдизинде ажилдап турар мен. Демдеглексеп каарым болза, корреспондент болурунче идигни база-ла Елизавета Маадыевна берип сү-мелзэн кижиде. Ооң бир катап берген сүмезин дыка эки сактыр мен. Ол: «Сен аныяк, эртем-билигил кижидир сен. Чүге бижип шөчөвөс сен? Бурунгаар депшир-ле болгай» деп сүмө каткан. Оон эгелээш, боданып эгелзэн мен. Баштай очулгадан эгелзэрин сүмелзэн кижиде. Ынчангаш кол-лективтиң деткимчези-биле корреспондент болуп, чогаадыкчы ажилымны боттандырып чоруур дээр оларга улуу-биле четтиргеним илередип тур мен. Шынап-ла, журналист ажил дээрке дыка солун мергежил деп санаар мен. Кандыг-даа солун кижилер-биле ужуражыр, чугаалажыр, янзы-бүрү черлерге сургакчылап чедер.

«Шын» — аныяк-өскенин шынга өөредип кижизидип чоруур солун. «Шын» — чоннун «хоочун башкызы». Мен, бодум хуумда, база бо солун-га ажилдай бергеш, дыка хөйүн амыдыралымга өөренип алдым. Ылаңгыя корреспондент апаргаш, чагаалар-биле ажилдап, материалдар бижип тур-гаш, кижиде бодунга дыка-ла хөй чүүлдерни шингээди алыр дээрзин бил-дим. Ынчангаш «Шын» солунуус ам-даа хөгжүп сайзыраарын, чаарттынарын күзээр-дир мен. Кады ажилдап чоруур коллективимге чаа-чаа чедишкын-нерни, чечектелишкынни күзедим.

Валерия КОНГАР.

БАШТАЙГЫ БАЗЫМЫМ

Тываның күрүнө университетиниң филология факультетин дооска-ным соонда, республикада эң номчуштуг солуннарның бирээзи «Шынга» ажилдап чедип келдим. Ооң кол редактору Светлана Сюр-ооловна Монгуш арга-дуржулга чок аныяк кижиде мээң-биле чугаалажып, деткип, хүлээп алды. Өөрүшкүмнү чүгө деңгээр боор. Парлалгага ажилдаар күзөл, чүткүл мең-ээ турган, ынчалзажок мындыг улуг, хоочун солун «Шынга» ажилдай бээр боор мен деп бодавайн чораан мен. Күзелим боттаны бергенинге дыка амыраан мен. Маңаа ажилдай бергеним баштайгы хүннерден эгелзээш-ле, харысалга улуг дээрзин билдим.

Бедик арга-дуржулгалыг, дузааргак журналистер аразынга ажилдай бергенимни эш-өөрүмгө, чоок кижилеримге чоргаарал-биле бо-ла чугаа-лай бээр мен. Коллективтиң кежигүннери бот-боттарын деткижер, ажи-лынга кончуг харысалгалыг, быжыг найыралдыг улус болду. Оларның ала-чайгаар бедик тура-соруунун, чаагай сагыш-сеткилинин ачызында, чеже-даа берге болза, ажилымга чоорту ижигип эгеледим. Чонга бүгү-ле болушкуннарны, шыны чугаалап таныштырар буянныг херекке мени бир-ле дугаарында деткип, дуза кадып, арга-сүмезин берген хоочун болгаш аныяк журналистер: Светлана Сюр-ооловна Монгушка, Вера Ооржаковна Кууларга, Светлана Салчаковна Балчырга, Айлаң Манзыр-ооловна Мон-гушка, Айлаң Дунчур-ооловна Даржаага, Валерия Викторовна Конгарга, Аяна Оолаковна Биче-оолга, корректорлар Вера Быйымбаевна Монгушка, Елизавета Маадыевна Барыскага, компьютер-биле ажилдап турар Елена Өтөк-ооловна Монгушка, Алинаа Кызыл-ооловна Ооржакка, Сайлык Ни-колаевна Монгушка болгаш өскөлөргө-даа солуннун 85 чылын таварыштыр байыр чедирип, четтиргенимни илеретпес аргам чок.

Бо хүннерде ниитилел-политиктиг килдисте корреспондент болуп ажилдап тур мен. Республикада болуп турар бүгү политиктиг, социал-экономиктиг амыдыралды билип, сайгарып, авторлар-биле ажилдап, олар-ның ажил-амыдыралын, дүвүредип чоруур айтырыгларын бижип, номчук-чуларга медээлерни дарый чедирери дээр ажилдаары меңээ дыка солун. Килдизимниң редактору, дагдыныкчы, хоочун журналист Светлана Салчаковна кезээде чагы-сүмезин берип, ажил-хожулумнун уг-шиин ай-тып берип, янзы-бүрү солун даалгалар дагып, амыр эвес ишке өөредип турарынга сеткилимниң ханызындан өөрүп чоруур мен.

Кол редактор Светлана Сюр-ооловна аныяк ажилдакчыларынга негел-делиг, ынчалзажок сагыш чолаачал, кичээнгейлиг, кижиниң байдалын кон-чуг эки билер. Ол улуг коллективти хаара тудуп, ат-сураглыг чолаачылар, эртемденнер болгаш өске-даа билдингир ажилдакчылар база номчукчу-лар, бижикчилер-биле быжыг харылзааны тудуп, редакцияны билдигил удуртуп турар. Кады ажилдап турарым эш-өөрүм-биле чоннун улуг солун-нунга, биче-даа бол, үлүүм кириштирип турарымга чоргаарланым мен.

Сезен бештээн өгбө солун, сени номчааш, тыва чонум улам хөй-аът ки-рип, бурунгаар депшилгелиг бооп, Тыва черивис сайзырап, чечектелир-ле болзунам. Байырлал-биле, хүндүлүг «шынчылар»!

Алдынай Бады-Хоо.

Редакцияда ажыл-иш бөгүн база хайныышкынныг...

Кол редактор С.С. Монгуш.

Оралакчы редактор В.О. Куулар.

Очулдурукчу Д.И. Чыдым.

Фотокорр А.В. Маспык-оол.

Улуг корреспондент Е.Ө. Монгуш.

Килдис эргелекчизи С.С. Балчы.

Килдис эргелекчизи А.М. Монгуш.

Кол бухгалтер Л.М. Монгуш.

Корреспондент С.Н. Монгуш.

Корректорлар Е.М. Барыска,
В.Б. Монгуш.Айлаң Даржаа:
«Ажыл-ижим – чоргааралым,
Алдар-аттыг улус-биле
Аяк-шайлап, чолукшуп-даа,
Аралажыр дүлгүүрүм-дүр».Корреспондент
А.А. Бады-Хоо.

Корреспондент А.К. Ооржак.

Корреспондент В.В. Конгар.

Менеджер К.К. Куулар.

Сургакчылаан бирги хүнү
Сурагжаан хөл Азас орта
Аяна Биче-оолду чедиргени
Ажылынга чедишкин-дир.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.
РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор – 2-01-35, кол редакторнуң оралакчызы – 2-19-87, тел.факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия – 2-17-91.
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис – 2-18-10, культура, өөредилге – 2-03-88, чагаа – 2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга – 2-17-09, үлетпүр – 2-40-77. e-mail: shyn@tuva.ru
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнөр. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7600. Номерни парлагже дужаганы: график езугаар – 22.00, херек кырында – 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН-1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИ 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалык коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эд бүрүткээн.

Херечилелдин дугаары – ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. Солунну Абакан хоорайның КХН «Кооператив «Журналист» типографиязын парлаан (Абакан, Советская, 71). Үндүрүкчү. ЖУРНАЛИСТ

Солунда парлагынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.